

Percepcija pravičnosti u obrazovnom sistemu Crne Gore: između formalnih pravila i neformalnih uticaja

Istraživanje percepcija roditelja, učenika i studenata

Percepcija pravičnosti u obrazovnom sistemu Crne Gore: između formalnih pravila i neformalnih uticaja

AUTOR: Ana Nenezić

UREDNIK: Boris Marić

IZDAVAČ: CEGAS

UVOD

Način na koji obrazovni sistem funkcionise ima dubok uticaj na percepciju pravednosti i jednakih mogućnosti u jednom društvu. Obrazovanje ne predstavlja samo mehanizam prenosa znanja i razvoja kompetencija, već i prostor u kojem se formiraju osnovna očekivanja o tome da li društvo nagrađuje rad, znanje i trud ili privilegije i neformalne uticaje. Upravo zbog toga, integritet obrazovnog sistema ima šire društvene implikacije, jer oblikuje povjerenje građana u institucije i u principe na kojima počiva društveni poredak.

U savremenim demokratskim društvima, obrazovni sistem se često posmatra kao ključni instrument socijalne mobilnosti. Ideja da uspjeh u obrazovanju zavisi prvenstveno od sposobnosti, zalaganja i postignuća predstavlja jednu od temeljnih pretpostavki društvene pravičnosti. Međutim, kada građani počnu da sumnjaju u dosljednost primjene pravila ili u jednak tretman učenika i studenata, povjerenje u ovu funkciju obrazovanja može biti ozbiljno narušeno.

U kontekstu Crne Gore, pitanje integriteta obrazovnog sistema dobija dodatnu važnost u okviru procesa institucionalnih reformi i evropskih integracija. Standardi transparentnosti, odgovornosti i jednakih mogućnosti koji proizilaze iz evropskih politika zahtijevaju kontinuirano jačanje integriteta javnih institucija, uključujući i sektor obrazovanja.

Percepcija da pojedini učenici ili studenti mogu imati povoljniji položaj zbog ličnih kontakata, poklona ili drugih neformalnih faktora posebno je osjetljiva jer direktno dovodi u pitanje princip jednakih šansi. Čak i u situacijama kada takve prakse nisu sistemski rasprostranjene, sama sumnja u njihovo postojanje može imati značajan uticaj na način na koji građani interpretiraju obrazovne ishode.

U savremenoj literaturi o javnim politikama, percepcijska istraživanja o korupciji i integritetu institucija smatraju se vrijednim dopunom formalnih administrativnih podataka. Ona omogućavaju uvid u stavove i iskustva aktera koji su u svakodnevnom kontaktu sa sistemom, ali čiji glas često ostaje nevidljiv u zvaničnim podacima.

Ovaj policy paper ima za cilj da pruži upravo takav uvid kroz analizu stavova i iskustava ispitanika koji su u neposrednom kontaktu sa obrazovnim sistemom u Crnoj Gori. Posebna pažnja posvećena je percepciji meritokratije u obrazovanju, jednakom tretmanu učenika i studenata, transparentnosti kriterijuma ocjenjivanja, kao i percepciji neformalnih praksi koje mogu uticati na obrazovne ishode.

Nalazi predstavljeni u ovom dokumentu zasnovani su na anketnom istraživanju u kojem je učestvovalo ukupno 82 ispitanika, prikupljenih kombinacijom online upitnika i anketiranja licem u lice. Ovaj policy paper predstavlja dio šireg istraživačkog ciklusa posvećenog analizi percepcije integriteta obrazovnog sistema u Crnoj Gori.

1. METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

1.1 Cilj i istraživački okvir

Cilj ovog istraživanja bio je da se identifikuju percepcije i iskustva građana u vezi sa integritetom obrazovnog sistema u Crnoj Gori, sa posebnim fokusom na roditelje, učenike i studente. Za razliku od formalnih administrativnih podataka, koji najčešće obuhvataju samo prijavljene slučajeve nepravilnosti, percepcijska istraživanja omogućavaju širi uvid u to kako građani doživljavaju funkcionisanje institucija u svakodnevnoj praksi.

Istraživanje je koncipirano kao deskriptivna percepcijska studija. Ovakav pristup polazi od pretpostavke da percepcije građana o funkcionisanju institucija imaju samostalnu analitičku vrijednost — one oblikuju ponašanje aktera u sistemu, utiču na motivaciju učenika i studenata i određuju stepen povjerenja u obrazovne institucije, neovisno o tome da li odgovaraju formalno dokazivim slučajevima nepravilnosti.

1.2 Metod prikupljanja podataka

Podaci su prikupljeni kombinacijom dvije metode: anonimnog online anketnog upitnika i direktnog anketiranja licem u lice. Odluka o primjeni dviju metoda bila je motivirana metodološkim razlozima — online upitnik omogućio je veću percepcijsku anonimnost ispitanika, što je posebno važno u istraživanjima osjetljivih tema poput korupcije.

Važno je napomenuti da su ove dvije metode primijenjene na različite dijelove uzorka, a ne na iste ispitanike. Podaci prikupljeni online i licem u lice obrađeni su zajedno u finalnoj analizi. Upitnik je bio strukturisan i sadržavao je pitanja na Likertovoj skali od pet stepeni, pitanja višestrukog izbora i otvorena pitanja.

1.3 Struktura uzorka

Ukupan broj ispitanika u istraživanju iznosi **82**. U istraživanju su učestvovala tri ciljne grupe koje imaju neposredan kontakt sa obrazovnim sistemom:

- **Roditelji ili staratelji** učenika i studenata — najveći udio u uzorku
- **Studenti** visokoškolskih ustanova
- **Učenici** srednjih škola

Najveći dio uzorka čine roditelji, koji obrazovni sistem posmatraju iz perspektive korisnika obrazovnih usluga i kroz iskustvo praćenja napredovanja vlastite djece. Pitanja u upitniku odnosila su se na percepciju meritokratije u obrazovanju, jednak tretman učenika i studenata, transparentnost ocjenjivanja i iskustva sa nepravilnostima.

1.4 Ograničenja istraživanja

Reprezentativnost uzorka. Uzorak od 82 ispitanika nije reprezentativan na nacionalnom nivou i ne može se koristiti za generalizaciju na ukupnu populaciju. Rezultate treba tretirati kao indikativne i eksplorativne.

Samoselekcija. Prigodan uzorak nosi rizik od samoselekcije — u istraživanju su vjerovatno učestvovala osobe sa već formiranim i izraženijim stavovima o korupciji, što može dovesti do određenog precjenjivanja negativnih percepcija.

Percepcija kao predmet, ne kao dokaz. Ovim istraživanjem mjere se percepcije, a ne objektivno stanje stvari. Visok nivo negativnih percepcija ne dokazuje raširenu korupciju, ali ga ne isključuje. Percepcije imaju realne bihevioralne posljedice neovisno od njihove činjenične osnove.

2. NALAZI ISTRAŽIVANJA

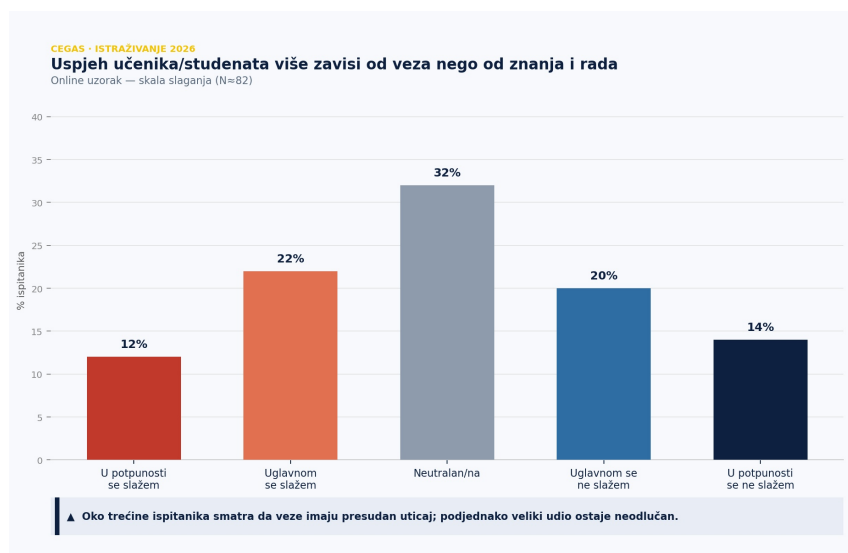
2.1 Meritokratija i percepcija uticaja veza u obrazovanju

Jedno od ključnih pitanja u istraživanju odnosilo se na percepciju meritokratije u obrazovnom sistemu — u kojoj mjeri ispitanici vjeruju da uspjeh učenika i studenata zavisi prvenstveno od znanja i rada, a u kojoj mjeri na njega mogu uticati veze ili drugi neformalni faktori.

Rezultati istraživanja ukazuju na određeni nivo ambivalencije. U online uzorku, oko **trećine ispitanika** saglasno je sa tvrdnjom da uspjeh učenika i studenata više zavisi od veza nego od znanja i rada, dok je približno isti broj ispitanika izrazio neslaganje. Značajan dio ispitanika zauzeo je neutralan stav.

Ovakva raspodjela odgovora sugerise da među ispitanicima ne postoji jednoznačno uvjerenje da obrazovni sistem funkcioniše isključivo na principima znanja i rada. Upravo zbog toga, percepcija meritokratije predstavlja važan indikator povjerenja u obrazovne institucije.

Sistem u kojem građani imaju jasno uvjerenje da su pravila jednaka za sve i da uspjeh zavisi od znanja i rada ima veći potencijal da generiše povjerenje i motivaciju među učenicima i studentima.

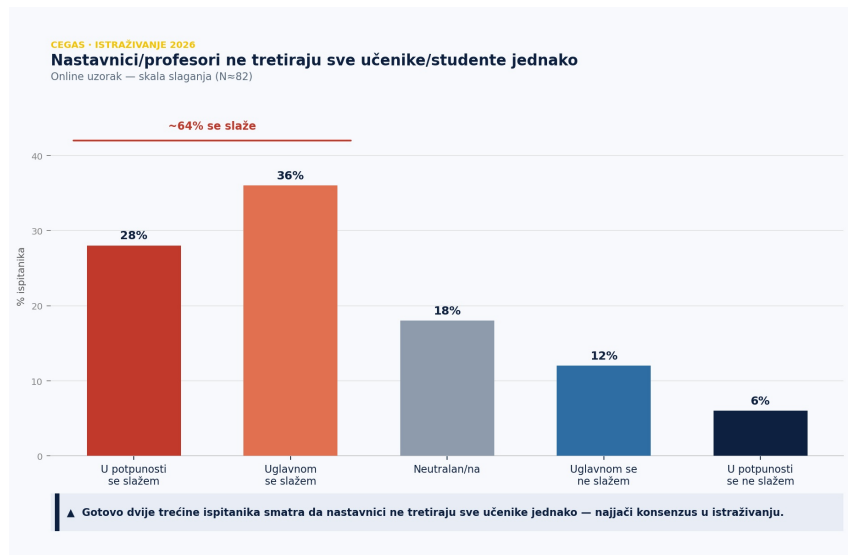

Grafikon 1: Uspjeh učenika/studenata više zavisi od veza nego od znanja i rada

2.2 Jednak tretman učenika i studenata

Jedno od pitanja koje je u istraživanju izazvalo najizraženije slaganje odnosi se na percepciju jednakog tretmana učenika i studenata. Na tvrdnju da nastavnici i profesori ne tretiraju sve učenike i studente jednako, gotovo **dvije trećine ispitanika** u online dijelu uzorka navelo je da se uglavnom ili u potpunosti slaže.

Percepcija nejednakog tretmana može imati različite oblike — od različitih kriterijuma ocjenjivanja i privilegovanog odnosa prema određenim učenicima, do uvjerenja da pojedinci imaju povoljniji položaj zbog ličnih kontakata ili društvenog statusa. Povjerenje u jednak tretman predstavlja jedan od temeljnih preduslova za funkcionisanje obrazovnog sistema kao mehanizma društvene mobilnosti.

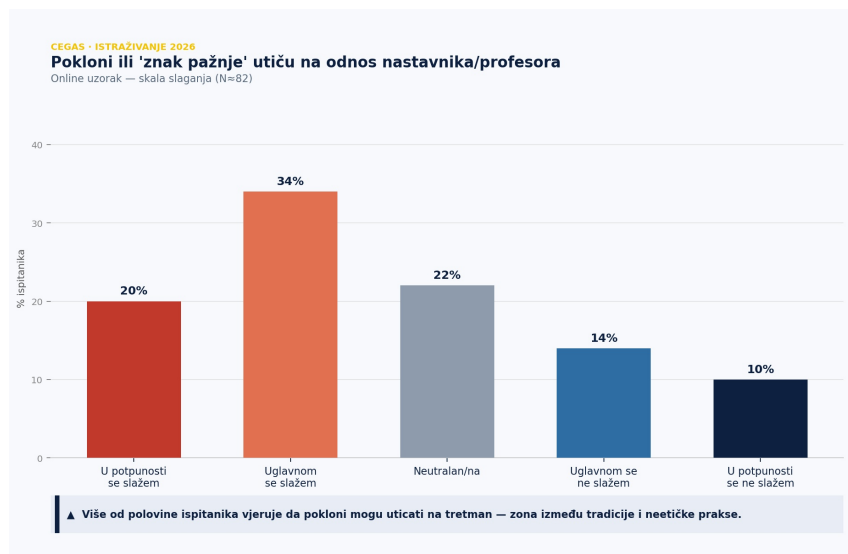
Grafikon 2: Nastavnici/profesori ne tretiraju sve učenike/studente jednako

2.3 Pokloni i neformalni uticaji u obrazovanju

Istraživanje je obuhvatilo i pitanje uticaja poklona ili takozvanih "znakova pažnje" na odnos nastavnika i profesora prema učenicima i studentima. Rezultati istraživanja ukazuju da **više od polovine ispitanika** smatra da pokloni mogu uticati na odnos nastavnika i profesora prema učenicima i studentima.

Ovakva percepcija ukazuje na postojanje tzv. sive zone u kojoj je ponekad teško jasno razgraničiti društveno prihvatljive gestove od praksi koje mogu narušiti princip jednakog tretmana. Ovaj nalaz dodatno naglašava značaj jasnih profesionalnih standarda i etičkih smjernica u obrazovanju.

U kontekstu integriteta obrazovnog sistema, percepcija neformalnih uticaja može biti jednako važna kao i sama pojava nepravilnosti. Čak i kada su stvarni slučajevi korupcije rijetki, uvjerenje da određene prakse mogu donijeti prednost pojedinim učenicima može narušiti povjerenje u pravednost sistema.

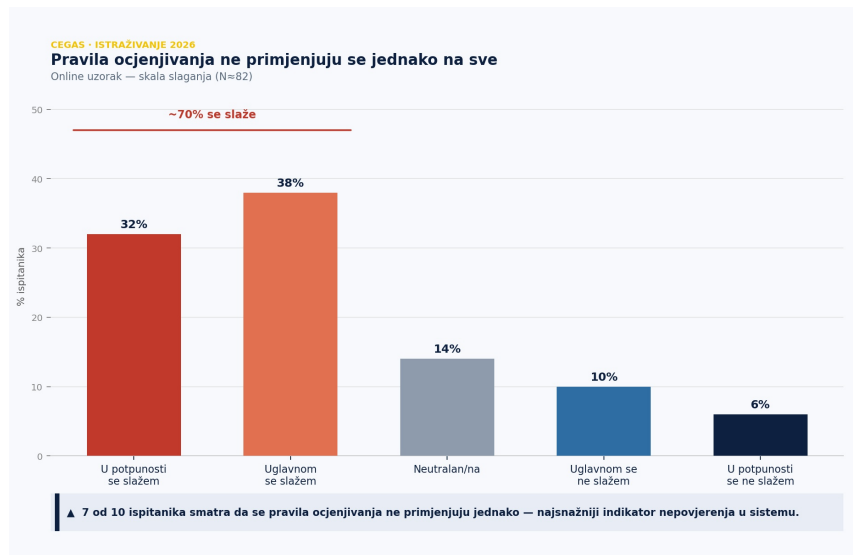

Grafikon 3: Pokloni ili 'znak pažnje' utiču na odnos nastavnika/profesora

2.4 Pravednost ocjenjivanja kao ključni indikator povjerenja

Jedan od najizraženijih nalaza istraživanja odnosi se na percepciju pravednosti ocjenjivanja. Rezultati pokazuju da **sedam od deset ispitanika** smatra da se pravila ocjenjivanja ne primjenjuju jednako na sve. Ovaj nalaz predstavlja jedan od najsnažnijih indikatora percepcije nejednakosti u obrazovnom sistemu.

Za učenike i studente, ocjene često predstavljaju najvidljiviji simbol pravičnosti obrazovnog sistema. Kada postoji uvjerenje da ocjene ne zavise isključivo od znanja i rada, to može negativno uticati na motivaciju za učenje i osjećaj pravednosti unutar obrazovnog procesa.

Grafikon 4: Pravila ocjenjivanja se ne primjenjuju jednako na sve

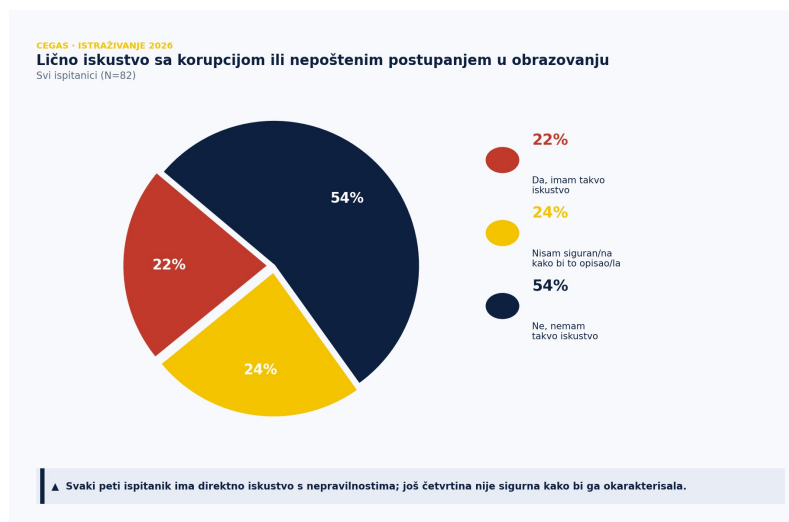
2.5 Iskustva sa nepravilnostima i spremnost na prijavljivanje

Pored percepcije neformalnih uticaja, istraživanje je obuhvatilo i pitanja koja se odnose na lična iskustva ispitanika sa nepravilnostima, kao i na njihovu spremnost da takve situacije prijave nadležnim institucijama.

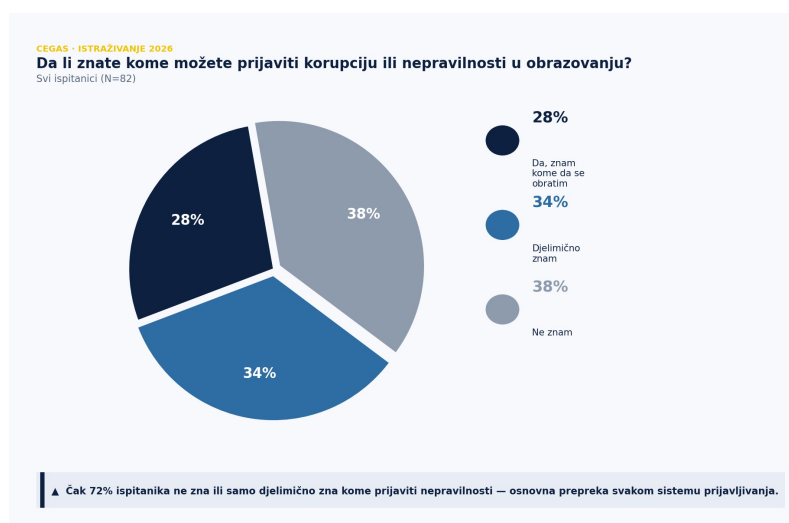
Rezultati istraživanja pokazuju da dio ispitanika navodi da je imao lično iskustvo koje smatra korupcijom ili nepoštenim postupanjem u obrazovanju. Međutim, takva iskustva rijetko dovode do formalnog prijavljivanja nepravilnosti. Razlozi su višestruki: nepovjerenje u institucije, uvjerenje da prijavljivanje neće dovesti do promjene, te strah od negativnih posljedica.

Nalazi istraživanja ukazuju na nizak nivo povjerenja u efikasnost mehanizama prijavljivanja nepravilnosti. Samo **14% ispitanika** vjeruje da bi prijavljivanje korupcije dovelo do stvarnih promjena, dok **72% ispitanika** ne zna ili samo djelimično zna kome može prijaviti nepravilnosti u obrazovanju.

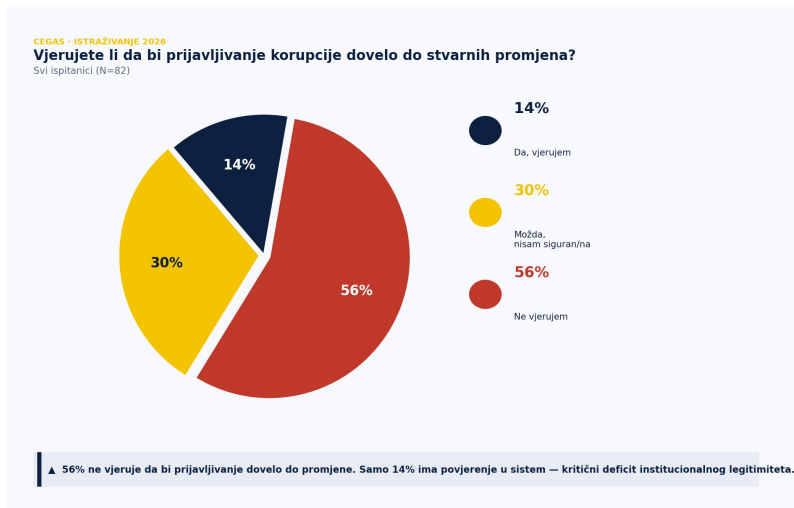
Kada građani vjeruju da prijavljivanje nepravilnosti neće dovesti do promjena ili da može proizvesti negativne posljedice, oni su manje spremni da koriste postojeće mehanizme zaštite. Dugoročno, ovakva dinamika može dodatno oslabiti povjerenje u institucije.

Grafikon 5: Lično iskustvo sa nepravilnostima u obrazovanju

Grafikon 6: Znanje o tome kome prijaviti korupciju

Grafikon 7: Povjerenje da prijavljivanje može dovesti do promjene

3. ZAKLJUČCI

Nalazi ovog istraživanja upućuju na sistemski, a ne sporadični problem. Radi se o deficitu povjerenja koji se proteže kroz sve ključne dimenzije obrazovnog procesa — od načina na koji učenici percipiraju vrednovanje svog rada, do toga zašto ni roditelji ni sami učenici ne koriste mehanizme koje sistem formalno nudi.

Percepcija nepravdičnosti je raširena i međusobno konzistentna. Istraživanje pokazuje visok stepen slaganja ispitanika oko nekoliko međusobno povezanih tvrdnji: da nastavnici ne tretiraju sve učenike jednako, da se kriterijumi ocjenjivanja ne primjenjuju jednako na sve, i da pokloni ili neformalni gestovi mogu uticati na odnos nastavnika prema učenicima. Ova tri nalaza konvergiraju i zajedno grade koherentnu sliku sistema u kome neformalni faktori imaju prostor koji formalna pravila ne zatvaraju.

Percepcija ocjenjivanja je najkritičnija tačka. Od svih pitanja u istraživanju, upravo tvrdnja da se pravila ocjenjivanja ne primjenjuju jednako zabilježila je najjači konsenzus — oko sedam od deset ispitanika se slaže. Ocjenjivanje nije samo pedagoški instrument — ono je primarni mehanizam kroz koji obrazovni sistem komunicira mladim ljudima da li su i kako vrednovani. Kada taj mehanizam izgubi legitimitet, gubi se i osnovna pretpostavka na kojoj počiva motivacija za obrazovanje.

Pitanje meritokratije ostaje otvoreno, ali uzbuđujuće. Za razliku od ostalih pitanja, stavovi ispitanika o tome da li uspjeh više zavisi od veza nego od znanja i rada bili su ravnomjernije podijeljeni. Međutim, veliki broj ispitanika zauzima neutralan stav — a nesigurnost u to da li sistem nagrađuje znanje jednako za sve sama po sebi je simptom narušenog povjerenja.

Između iskustva i prijave postoji zid. Dio ispitanika navodi da je imao lično iskustvo koje smatra korupcijom ili nepoštenim postupanjem, ali ta iskustva gotovo po pravilu nisu bila prijavljena. Razlozi su dvostruki i međusobno se pojačavaju: ispitanici ne znaju kome da se obrate, i ne vjeruju da bi prijavljivanje imalo efekta.

Obrazovni sistem gubi ulogu mehanizma socijalne mobilnosti. Kada učenici i roditelji percipiraju da uspjeh ne zavisi isključivo od znanja i rada, obrazovni sistem prestaje da funkcioniše kao prostor jednakih šansi. Dugoročno, ta percepcija ne ostaje samo percepcija — ona mijenja ponašanje. Sistem se ne mijenja naglim preokretima, već postepenom erozijom normi — i upravo tu eroziju ovo istraživanje bilježi.

4. PREPORUKE

Na osnovu nalaza istraživanja, moguće je izdvojiti nekoliko preporuka koje mogu doprinijeti jačanju integriteta obrazovnog sistema i povećanju povjerenja građana u njegove mehanizme.

1 Uvesti standarde transparentnosti ocjenjivanja kao obavezni element pedagoškog nadzora

Ministarstvo prosvjete treba razmotriti uvođenje obaveze da svaka obrazovna ustanova objavljuje jasne, operacionalizovane kriterijume ocjenjivanja po predmetima i razredima, dostupne roditeljima i učenicima u pisanoj formi. Prosvetna inspekcija treba uključiti provjeru dosljednosti primjene tih kriterijuma u redovne inspeksijske posjete.

2 Uspostaviti funkcionalan, vidljiv i siguran kanal za prijavu nepravilnosti specifičan za sektor obrazovanja

Ministarstvo treba razmotriti uspostavljanje namjenskog, anonimnog kanala za prijavu nepravilnosti u obrazovanju — s jasno definisanom procedurom, rokom za odgovor i obaveznom povratnom informacijom prijaviocu. Ključno je da taj kanal bude vidljivo promovisan jer trenutno 72% ispitanika ne zna kome da se obrati.

3 Razviti etički kodeks za nastavno osoblje s operativnim smjernicama o poklonima i neformalnim praksama

Ministarstvo treba razviti, uz konsultacije sa nastavnim osobljem i strukovnim udruženjima, konkretan etički kodeks koji ne ostaje na nivou načela, već daje jasne smjernice: koji oblici pažnje su prihvatljivi, koji nisu, i koji su mehanizmi internog prijavljivanja.

4 Formalizovati ulogu učeničkih i roditeljskih tijela u praćenju primjene pravila u školama

Savjeti roditelja i učenička vijeća postoje u formalnom smislu, ali njihova uloga u praćenju primjene pravila ostaje nedovoljno definisana. Ministarstvo treba razmotriti preciziranje nadležnosti ovih tijela, uz obavezu škola da jednom godišnje izvještavaju roditeljska vijeća o žalbenim postupcima i ishodima.

5 Pokrenuti periodično, standardizovano istraživanje percepcije integriteta obrazovnog sistema

Ministarstvo treba razmotriti usvajanje godišnjeg ili dvogodišnjeg ciklusa standardizovanog percepcijskog istraživanja — s reprezentativnim uzorkom, jasnom metodologijom i javno dostupnim rezultatima. Takav instrument bi Ministarstvu dao vlastiti mehanizam ranog upozorenja.

6 Osigurati da reforme integriteta budu praćene mjerljivim pokazateljima, a ne samo proceduralnim koracima

Svaka od navedenih preporuka ima smisla samo ako je praćena konkretnim pokazateljem napretka. Nije dovoljno donijeti etički kodeks — pitanje je koliko nastavnika ga je prošlo kroz obuku. Nije dovoljno otvoriti kanal za prijavu — pitanje je koliko prijava je zaprimljeno i koliko je rezultiralo konkretnom akcijom.